

T. KISS TAMÁS
Szeged

Klebelsberg Kunó népiskolaépítési programjáról

„Kulturpolitikai felfogásom az, hogy először elemi népiskolákra van szükség az iskolán kívüli népművelés terén is” – fogalmazta meg a kultuszárca feladatát 1924-ben a nemzetgyűlés előtt tartott beszédében a „neonacionalista” nézeteket valló Klebelsberg Kunó. A kultuszminiszteri kijelentés azt jelzi, hogy a konzervatív beállítottságú, de széles dimenziókban gondolkodó és művelt politikus programját nem lehet csupán „kultur-főlényre” törekvésnek tekinteni.

Annak ellenére, hogy az állami költségvetésben a népoktatás nem bruttó, hanem nettó rendszerű volt, vagyis, a felekezeti és községi iskolák maguk fedezték kiadásaikat, fenntartási költségeiket, az állam csupán támogatást nyújtott, az elemi oktatás helyzetét Klebelsberg viszonylag mégis pontosan ismerte.

Az 1917/18-as tanév 14 370 népiskolájából a trianoni békeszerződés után 5584 maradt az ország területén. Magyarországon 1920-ban a 7 980 000 lakosból 1 092 715 volt a hat éven felüli analfabéta, és igen magas volt a beiskolázatlan gyermekek száma. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium a büntetés kilátásba helyezésével megpróbálta beparancsolni az iskolába a tanköteles korú gyermekeket. A beíratás elmulasztása azonban hiába minősült kihágásnak. A négyeszeri mulasztás esetén kiroható egy hónapi elzárás és 600 korona pénzbüntetés ellenére, az 1920/21-es tanévben 252 000 tanköteles, az összes tankötelezettek 22,7%-a, mégsem járt iskolába. Ennek több oka volt. Egyik a magyar irodalomból is jól ismert; a gyermekeket ősszel és tavasszal szüleik „befogták” dolgozni. Az uradalmi iskolákban a nagyobb mezőgazdasági munkák idején szünetelt a tanítás. Télen pedig azért maradt távol sok gyerek az órákról, mert nem volt cipője és meleg ruházata. Gondot okozott a férőhely is. Kevés volt a tanterem és a tanító. Még 1925-ben is kirívó aránytalanságok mutatkoztak az iskolai és tantermi ellátottságban, hiszen 916 olyan elemi iskola működött, amelyekben egy tanítóra nyolcvan, 270-ben száz, és 28 iskolában százötvennél is több tanuló jutott.

A társadalmi és gazdasági feszültségeket fokozó iskolázatlanságot csak a népiskolák tömeges megépítésével volt lehetséges, ha nem is megszüntetni, de valamelyest enyhíteni.

A súlyos helyzet érdemi javítására a népszövetségi kölcsön felvételét, és a szanálások befejezését követően került sor. Bethlen István miniszterelnök ugyanis „zöld utat” biztosított Klebelsbergnek arra, hogy jelentős összegeket fordíthasson a társadalmilag is hasznos beruházásokra.

Klebelsberg azt tervezte munkatársaival, hogy 8–9000 tanterem megépítésével, megfelelő számú tanítói állás megszervezésével az ország egy évtized alatt elérheti; a tanköteleseknek legalább a fele beiskolázásra kerüljön. A munkás- és parasztgyermekek nagy többsége legalább elvégezze a négy elemi, még ha zsúfoltak is az osztálytermek, és többnyire osztatlanok maradnak az iskolák.

Legtöbb gondot a települési viszonyok okozták. Különösen súlyos helyzet alakult ki az alföldi tanyavilágban, valamint a népességileg és gazdaságilag Budapesthez tartozó, de közigazgatásilag különálló területeken. Ezért hangsúlyozta a törvényjavaslat indoklása azt, hogy a népoktatás elsősorban a mezőgazdasági népesség gyermekeinek a beiskolázását célozza meg.

- Klebelsberg szaktanácsadói javaslatára a következő építkezési sorrendet jelölte ki;
- iskolátlan községek, tanyavilág, majorok,
 - a rossz és a nem megfelelő iskolaépületek helyett újakat építeni,
 - megszüntetni a zsúfoltságot.

Az 1926. évi VII. tc.-ben elfogadott népiskolaépítési program 3475 új tanterem és 1525 tanítói lakás felépítését írta elő. A terv megvalósítására mintegy 51 millió pengőt szavazott meg a nemzetgyűlés. A kultuszminiszter a program végrehajtásában azonban számított a vagyonos rétegek segítségére is. Az állam ugyanis képtelen lett volna magára vállalni a népiskolaépítési akció összes költségét, de a törvényhatósági községek sem tudták fedezni az építkezések pénzügyi terheit.

Klebelsberg nézete az volt, hogy „*akinek az ország területéből tekintélyes része van, vagyis, a nemzeti vagyon tekintélyes részének ura, az tekintélyes részt vállaljon a kulturális terhekből is*”. A módosabbak és a gazdagabbak teherbíráruk és jövedelmük arányában vegyenek részt az iskoláztatási költségekből, mert ezáltal érdekeltté válnak az iskola működtetésében, fenntartásában. Klebelsberg joggal reménykedhetett abban, hogy ezáltal meggyorsíthatja az építkezések ütemét, sőt, még az iskolák számát is növelheti.

A kultuszminiszter ún. *érdekeltségi iskolákat* elsősorban a községek (városok) külterületein szándékozott létesíteni, ott, ahol legalább négy kilométer sugarú területen húsz család vagy harminc tanköteles korú gyermek lakik, és a szülők általános kereseti, társulati adó alá eső foglalkozással, jövedelemmel rendelkeznek.

Klebelsberg ma is korszerű elképzelésének a lényege az volt, - a mezőgazdasági népesség iskoláztatási gondjainak enyhítésén túl -, hogy *társadalmassítsa a népoktatást, és az oktatás anyagi terheit megossza a társadalommal.*

Az agráriusok zöme azonban elzárkózott a népiskolaépítési programtól. Az „alsóbb néposztályok” iskoláztatásában az olcsó munkaerő megdrágulását, a parasztság forradalmiasulását látták. Akadtak olyanok is, akik a „dolgozó nép kultúra iránti állítólagos igénytelenségéről” állítottak fel elméleteket. A legcélravezetőbb az lett volna, ha Klebelsberg törvénnyel kötelezi a nagybirtokosokat megfelelő iskolák és tantermek építésére. A nagybirtokosok és nagytőkészek egyezségére épülő bethleni konszolidáció azonban ezt nem engedhette meg. Ezért az érdekeltségi iskolákból a népiskolaépítés éveiben összesen 16 létesült.

A problémák (agráriusok ellenállása, elhúzódo építkezések, kisajátítási perek) ellenére a kultuszminiszter energikus és hatékony szervező munkájának eredményeként 1930-ban Szegeden - a Magyar Rádió nyilvános közvetítésével - átadásra került az 5000. népiskolai tanterem, ill. tanítói lakás. Az akció keretében 1925 októbere és 1930 decembere között 502 új iskola épült, amelyből 402 tanyai volt. Megjegyzésként csupán; 1931-től 1935-ig terjedő időszakban csak 34 új intézmény létesült az országban.

Az 1926. évi VII. tc. az ellenforradalmi rendszer politikájának jellemző dokumentuma, főként az a része, amelyik a népiskolai tantervvel foglalkozik, néhány szempontból mégis figyelmet érdemel.

Az általános tankötelezettséget a magyar országgyűlés 1868-ban törvénybe foglalta, annak gyakorlati megvalósítására azonban a kormány szervei nem figyeltek eléggé, de a népiskolák többségét fenntartó egyházak sem. Klebelsberg viszont jelentős erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy a beiskolázás minél teljesebb legyen. A statisztikák szerint 1930-ra a hat éven felüli népesség 90,4%-a tudott írni-olvasni. Az analfabéták százalékos aránya az összlakossághoz viszonyítva, 5,6%-kal csökkent. Jóllehet igen nagy volt azoknak is a száma, akik két-három elemi osztályt kijárva, néhány év múltán még a nevüket is alig tudták leírni.

Nem sikerült viszont elérni azt, hogy az elemi iskolai tanulók hat osztályt végez-

zenek. Elvileg ugyanis a népiskolák 83,4%-a hatosztályos volt. A tanköteleseknek mintegy 80%-a a IV. elemi elvégzése után nem folytatta tanulmányait.

Magyarországon a kormányok ilyen rövid idő alatt még sobasem fordítottak akkora összeget iskolák létesítésére, mint 1925 és 1931 között. A program mintegy 64 millió pengőbe került. Ebből az állam 48 milliót vállalt magára. A fennmaradó összegeket a községek és az egyházak fedezték. Érdemes megjegyezni, hogy a Történelmi Magyarországon 1868 és 1918 között – fél évszázad alatt – állami költségvetés népiskolák építésére és fejlesztésére 46 milliót fordított.

Az 1868. évi népiskolai törvény egyik legfontosabb törekvése az volt, hogy lehetőleg községi és állami iskolák létesüljenek. A kormányzat nyújtson segítséget azoknak a településeknek, amelyek kedvezőtlen anyagi körülményeik miatt képtelenek népiskolákat létesíteni és fenntartani. Az újonnan épített iskoláknak 57%-a azonban mégis az egyházak fennhatósága alá került, 29%-a állami, és 12,8%-a lett községi. Klebelsberg belátta, hogy a program megvalósításához szükség van a felekezetek anyagi támogatására is. Ugyankakor a felekezeti iskolák számszerű gyarapításával megerősítette az egyházak privilégiumát a felnövekvő nemzedék nevelésében. Beszédeiből és írásából is kiderül, hogy ezeket az iskolákat az ellenforradalmi rendszer fontosabb ideológiai, politikai és világnézeti nevelőintézményeinek tekintette, mint az államiakat. Éles hangon szállt szembe azokkal a parlamenti képviselőkkel – elsősorban szociáldemokratákkal és liberálisokkal –, akik ezért bírálták. Annak ellenére, hogy Klebelsberg kiállt az egyházi iskolák mellett, politikájában olyan törekvés is megfigyelhető volt, hogy valamelyest csökkentse a klérus hatalmát. Az egységes közigazgatás irányítására való törekvésével és az állami ellenőrzés megvalósításával ezt el is érte.

Érdekes, hogy Klebelsberg „magyar specialitásnak” nevezte az állami népiskolákat. Ezeket – véleménye szerint – azért létesítette a mindenkori kormányzat, hogy „kivonja az iskoláztatást a helyi tényezők befolyása alól”. A kultuszminiszter ezzel nyíltan beismerte, hogy a Monarchia idején – főként a századforduló táján – a nemzetiségi területek „előnyben részesültek” a népiskolák létesítésekor. Nem a magyar ajkú lakosság írni-olvasni-számolni megtanítása és műveltségének fokozása volt az elsődleges szempont, hanem, hogy „nemesi gesztusként” létesített új iskolákban a nemzetiségiek tanuljanak meg magyarul.

A klebelsbergi népiszkolapolitika bírálói többnyire arra hivatkoztak, hogy a kultuszminiszter elsősorban az analfabétizmus felszámolását tűzte ki célul, a népiskolai tervvel pedig a „neonacionalizmus” és a „vallás-erkölcs” intenzív terjesztését szorgalmazta.

Tény, hogy a népoktatás követelményszintje az írás-olvasás-számolás alapvető megtanítása volt. „Fantasztá lennék, ha a népiskolával szemben magas pedagógiai igényekkel lépnek fel, oly időben, amikor még a legszükségesebb sincs meg” – válaszolta azoknak a nemzetgyűlési képviselőknek, akik az oktatás belső életének fejlesztéséről, a nevelés színvonalának emeléséről kérdezték.

A tantárgyak és a tanítást övező viszonyok valóban csekély lehetőséget biztosítottak a továbbtanuláshoz, és a törvény elsősorban a mezőgazdasági népeség gyermekeinek iskoláztatására koncentrált. *A néptanító és a népiskolai terv az azonban mást is tervezett a „neonacionalizmuson” kívül, több ismeretet, nagyobb alpműveltséget adott az analfabétizmus túlhaladásánál.* Bizonyítható, hogy Klebelsberg a parasztság és a munkásság műveltségének emelésével az ország gazdasági-technológiai fejlődését kívánta elősegíteni. Meggyőződéssel vallotta, hogy a modern, komplikált termelési módok, kényes műszerek, gépek és szerszámok használata mellett az értelmetlen ember többet árt mint használ. A mezőgazdaságban is rohamosan tért hódít a „motoreke”, a traktor, a villamosítás. Ezért állította meggyőződéssel, hogy az iskola kérdései, legalább 50%-ban közigazdasági, termelési kérdések.

A klebelsbergi népiskolapolitika a fejlődő tőkés gazdasági követelményekhez próbálta igazítani a dolgozó tömegek alapfokú műveltségét. A miniszter pontosan látta, hogy a munkás és a szegényparaszt, a cseléd és a napszámos általános műveltségi és szakmai ismereteinek alacsony szintje akadályozza az intenzív termelést. Ezért kell el-tűzöttnek tekinteni azokat a kritikákat, amelyek Klebelsberg oktatáspolitikájának osztályjellegét egyoldalúan (és történelmietlenül) bírálva a népiskola fejlesztésében nem veszi figyelembe a tényleges előrelépést és pozitív szándékat.

Az 1926. évi VII. tc. a kultúrát demokratizáló intézkedései miatt is megérdemel némi figyelmet. Jóllehet ez a törekvés igen ellentmondásos.

A kormány a külterületek iskolákkal való ellátását nem úgy próbálta megoldani, hogy felszámolja a tanyavilágot. Noha, a nagybirtokosok közreműködésével ezt megkísérelhette volna. *Az érdekek azt kívánták, hogy az „iskolákkal vigyék a tanyai nép után” a kulturális értékeket.* Arra van szükség – érvelt a miniszter –, hogy a tanító vigye magával a tanyára a tanyai népkönyvtárat, a vetítógépet, a gramofont, csináljon virágoskertet meg gyümölcsöst az iskolakertben, hogy 30–40 tanyának művelődési központja legyen.

A törvény azokról a területekről sem feledkezett meg, ahol különféle okokból nem épülhetett iskola. Azt javasolta, hogy ott *tanyai internátust*, esetleg *napközi otthont* létesítsenek. A nagy távolságokra lakó *„gyerekeket pedig szállító eszközökön fuvarozzák az internátusokba”.* Sajnos, a törvény paragrafusai csupán óhaj maradt. A tanyai internátusokért, a kisgyermek iskolákba utaztatásáért sem a módosabb gazdák, sem a nagybirtokosok nem tettek semmit.

A VII. tc. antidemokratikus volt abban az értelemben, hogy az elemi iskolai hálózat nagyobbik részét a felekezetek fenntartásába és működtetésébe utalta, megakadályozva ezzel a kulturális értékek szabad áramlását és terjesztését.

Felmondható, hogy *az oktatásügynek a nemzeti jövedelemből való tekintélyes részesedése, a közvéleményt kedvezően befolyásoló iskolaépítési program jótékonyan hatott az iskolai életre és a pedagógusok társadalmi megbecsültségére.* Ebben az időben lendültek föl a különféle mozgalmak. A diákság nyelvvédő, vöröskeresztes, takarékosági, szövetkezeti, művelődési vagy sportmozgalmi. Nagy érdeme Klebelsbergnek, hogy *jelentős figyelmet fordított a pedagógusok egzisztenciális helyzetének javítására. A tanítói lakások tömeges megépítésével viszonylag nyugodt körülményeket tudott biztosítani a nevelőmunkához.* Ez az oktatáspolitikai azt is *elsősegítette, hogy a pedagógus – „A Tanító Úr” – köztisztviselőként álló személyként, jelentősen meghatározza a helyi társadalom életének alakulását. A népiskolák a tanyai körzetek, községek és városrészek valódi népművelési-közéleti központjaivá váltak, otthont adva haladó gondolatoknak és progresszív közösségeknek is.*

FELHASZNÁLT IRODALOM

- [1] *Szabenyi Péter:* Az általános iskola fejlődésútja = Pedagógiai Szemle, 1985. október.
- [2] *Sárközi István:* Az ellenforradalmi rendszer népiskolapolitikája Magyarországon (1919. augusztus–1944). Akadémiai Kiadó, Bp., 1980.
- [3] *Sárközi István:* Klebelsberg Kúnó kultúrpolitikája, és annak szegedi aspektusai = Tanulmányok Csongrád megye történetéből, Szeged, 1979.
- [4] Gróf Klebelsberg Kúnó beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916–1926. Az Athenaeum Kiadása, Bp., 1927.
- [5] (T) *Kiss Tamás:* Klebelsberg ideológiája, és szervezőmunkája, beszédei, cikkei tükrében = Kultúra és Közösség, 1982., 4. sz.
- [6] (T) *Kiss Tamás:* Népművelési tendenciák Magyarországon 1922–1935 között (A szegedi modell) I. rész = Kultúra és Közösség, 1985., 4. sz.
- [7] *Romsics Ignác:* Ellenforradalom és konszolidáció. Gondolat Kiadó, Bp., 1982.
- [8] Közművelődés 1924. évf. számai.